

Iwańczak, Wojciech

„Historický atlas měst České republiky. Cz. 1-3”, Praha 1995-1996 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 89/2, 308-310

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Historický atlas měst České republiky, cz. 1: *Litoměřice*, Historický ústav Akademie věd České republiky Praha, Státní oblastní archiv Litoměřice, Státní okresní archiv Litoměřice, Biskupství Litoměřice, Praha 1996; *Historický atlas měst České republiky*, cz. 2: *Pardubice*, Historický ústav Akademie věd ČR Praha, Východočeské muzeum Pardubice, Praha 1995; *Historický atlas měst České republiky*, cz. 3: *České Budějovice*, Historický ústav Akademie věd ČR Praha, Jihočeská univerzita České Budějovice, Praha 1996.

Długa i bogata jest tradycja badań nad dziejami miast czeskich. Wystarczy przypomnieć klasyczną już pracę V.V. Tomka¹, która dla historii Pragi do dzisiaj stanowi podstawową skarbnicę wiedzy, czy oparte na niezwykle obfitej kwerendzie dzieła Z. Wintera². Z okresu międzywojennego i tuż powojennego można przywołać rozprawy B. Mendla³ i J. Dobiaša⁴. Dalej z nowszych badań ograniczmy się do przytoczenia nazwisk takich autorów jak F. Graus⁵, P. Bělina⁶, F. Šmahel⁷, R. Nový⁸, J. Kejř⁹, F. Hoffmann¹⁰, D. Líbal¹¹, żeby nie cytować wielu innych badaczy.

Jeśli idzie o zakres problemowy powyższych studiów to jest on bardzo szeroki i obejmuje zarówno zagadnienia prawne jak gospodarcze, społeczne i demograficzne, życie kulturalne i sztukę, administrację i urbanistykę. Mamy więc tutaj prawie pełne spektrum zjawisk wiążących się z dziejami miast. Jeśli szukać fragmentów czy odcinków słabiej jak dotąd opracowanych, to można wskazać na kwestie środowiska naturalnego i geograficznego. Oczywiście przy różnych okazjach sprawy te pojawiały się w rozważaniach, ale zazwyczaj na marginesie, poruszane jako uzupełnienie głównego wątku. O tym, że są to jednak zagadnienia o kluczowym zupełnie znaczeniu, nie trzeba nikogo dzisiaj przekonywać, a rosnące zainteresowanie w wielu krajach jest tego widowym dowodem.

Idea wykorzystania kartografii historycznej dla rekonstrukcji osadnictwa i zabudowy, a także struktury własności skupisk miejskich kiełkowała w Pradze już w końcu lat siedemdziesiątych. Projekt sporządzenia atlasu historycznego miast czeskich został nawet zainaugurowany przygotowaniem materiału o Litomierzycach, ale do publikacji z różnych względów pozanaukowych nie doszło. Dopiero w ostatnich latach udało się doprowadzić do sfinalizowania całego przedsięwzięcia i ukazały się na razie już trzy pierwsze części poświęcone właśnie Litomierzycom (jest to publikacja materiałów przygotowanych — jak wspomniano — przed 20 laty), Pardubicom i Czeskim Budziejowicom. Pierwszy rzut opracowań ma objąć pięć wybranych miast, oprócz trzech powyższych zaplanowano także Děčín i Hradec Králové. W dalszej kolejności wydawcy myślą o zajęciu się Uherskim Brodem, Litomyšlem, Iglawą, Táborem, Wysokim Mytem i Chebem. Wybór jest — jak widać — reprezentatywny i obejmuje wszystkie najbardziej znaczące historyczne centra miejskie w Czechach.

¹ V.V. Tomka, *Dějepis města Prahy*, Praha 1855-1901.

² Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku*, Praha 1890-1892; tenże, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913.

³ B. Mendl, *Vývoj řemesel a obchodu v městech Pražských*, Praha 1947.

⁴ J. Dobiaš, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, Pelhřimov-Praha 1927-1970.

⁵ F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949.

⁶ P. Bělina, *Česká města v 18.století a osvícenské reformy*, Praha 1985.

⁷ F. Šmahel a kol., *Dějiny Tábora*, České Budějovice 1988-1990.

⁸ R. Nový, *Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách*, „Československý Časopis Historický”, t. XXI, 1973, s. 73-109.

⁹ J. Kejř, *Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern*, „Historica” t. XVI, 1969, s. 81-142.

¹⁰ F. Hoffmann, *České město ve středověku*, Praha 1992.

¹¹ D. Líbal, *Starobylá města v Československu. Stavba jako obraz dějin*, Praha 1970.

Jeśli idzie o koncepcję generalną to jest ona zbliżona do podobnych inicjatyw europejskich, które obecnie objęły już około dwudziestu krajów. Atlasy miast wydawane w różnych regionach Europy wchodzą w skład programu koordynowanego przez Międzynarodową Komisję Historii Miast. W ramach tego programu ukazują się także „Atlas historyczny miast polskich”, którego pierwsze trzy opublikowane części poświęcone są Toruniowi, Elblągowi i Grudziądzu¹². Centrum prac nad tym przedsięwzięciem w Polsce znajduje się w Toruniu, gdzie w końcu 1996 r. przy Uniwersytecie Mikołaja Kopernika powołano Pracownię Atlasu Historycznego Miast. Seria polska i czeska charakteryzują się analogicznymi założeniami, a dla obu najbliższym wzorem jest wydawany od lat w Münster przez Institut für vergleichende Städtegeschichte „Deutscher Städteatlas”.

Każda część poświęcona określonej miejscowości zawiera zarówno partię tekstową jak geograficzną. Na przykładzie trzech pierwszych zeszytów można sprawdzić jak ów jednolity schemat funkcjonuje w praktyce. Litomierzycy, Pardubice i Czeskie Budziejowice to ośrodki położone w trzech różnych częściach Czech, na północy, wschodzie i południu, a ich losy wykazują zarówno pewne zbieżności, jak i różnice.

Litomierzycy, gdzie pierwsze znaleziska archeologiczne wskazują na dość zaawansowane osadnictwo już w VIII w., odegrały ważną rolę w obszarze prawa magdeburckiego. W XIV w. znajdował się tam sąd odwoławczy dla miast z całej północnej części Czech. W okresie rewolucji husyckiej miasto początkowo nastawione antyhusycko przystąpiło później do praskiego związku miast husyckich. „Złoty wiek” Litomierzyc to stulecie XVI, a miasto — obok Pardubic — jest uważane za ważne ogniwo w rozwoju architektury renesansowej w Czechach. Intensywne walki w trakcie wojny trzydziestoletniej doprowadziły do kilkakrotnego zajęcia miasta przez wojska szwedzkie, co w konsekwencji spowodowało zniszczenie 60% zabudowy. Jednakże rola Litomierzyc niebawem znacznie wzrosła, gdyż w 1655 r. ustanowiono tam biskupstwo. Warta podkreślenia jest również intensywna działalność architektów włoskich w okresie baroku, wymienić tu należy Giulio i Octavio Broggio. W XIX w. żył w Litomierzycach i tam zakończył życie jeden z najwybitniejszych czeskich poetów romantycznych Karel Hynek Macha.

Zarys dziejów miasta posiada również — oprócz podstawowego tekstu czeskiego — streszczenia po niemiecku i angielsku. Ta uwaga dotyczy wszystkich trzech omawianych części atlasu.

W materiałach kartograficznych znalazły się zarówno współczesne mapy i plany opracowane na podstawie danych historycznych, jak i reprodukcje starych widoków miasta, planów oraz fragmenty map Czech obejmujące okolice Litomierzyc. Bardzo interesująco przedstawia się plan miasta Jakuba Hallmanna z 1788 r., a także plan katastralny z 1843 r. Ciekawy materiał porównawczy zawierają też zdjęcia lotnicze Litomierzyc z 1938, 1992 i z 1995 r., swoistym rarytatem jest fotografia przedwojenna. Zespół autorów, którzy przygotowali ten tomik, obejmuje następujące osoby: Jaroslav Macek, Eva Semotánová, Jan Semetana, Jindřich Tomas, Josef Zmlík.

Pardubice przedstawione w części drugiej atlasu, podobnie do Litomierzyc charakteryzują się dużym odstępem czasowym pomiędzy odkrytymi pozostałościami osad na tym terenie (IX w.) i pierwszymi informacjami w źródłach pisanych (koniec XIII w.). W każdym razie już w XIII w. musiały to być dobrze rozwinięta siedziba możnowładcza, o czym świadczą znaleziska archeologiczne z terenu dzisiejszego zamku. Kariera Pardubic związana jest z postacią Wilhelma z Pernštejna, który w 1491 r. kupił wielki majątek wraz z Pardubicami i uczynił z tego niewiele dotąd znaczącego miasteczka centrum całego dominium. Pardubice uzyskały status miasta, któremu Wilhelm — jeden z najbogatszych i najbardziej wpływowych ludzi swojej epoki — nadał specjalny ustrój. Straszliwy pożar z roku 1507 zmusił Wilhelma do przebudowy miasta we wspaniałym późnogotyckim stylu, co spowodowało powstanie powiedzenia „łśni jak Pardubice”. Paradoksalnie swą nieco późniejszą, sławną renesansową zabudowę zyskały na skutek nowego pożaru z 1538 r., który zniszczył budowle późnogotyckie. Renesansową restaurację miasta przeprowadził syn Wilhelma, Jan.

¹² *Atlas historyczny miast polskich*, T. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, red. A. Czacharowski; zeszyt 1: *Elbląg*, oprac. R. Czaja, Z. Kozieł, Toruń 1993; zeszyt 2: *Toruń*, oprac. J. Tandecki, Z. Kozieł, Toruń 1995; zeszyt 4: *Grudziądz*, oprac. W. Sieraadzan, Z. Kozieł, Toruń 1997 (zeszytu 3 na razie brak).

Kolejny skok zrobiły Pardubice w XIX w. wraz z budową nowych szlaków drogowych i kolejowych, które uczyniły z miasta ważny węzeł komunikacyjny. Za symboliczny moment przełomowy uważa się przyjazd do Pardubic sławnego pociągu w dniu 20 sierpnia 1845 otwierającego połączenie kolejowe Ołomuniec — Praga.

Pardubice znane są jako miasto wyścigów konnych, które odbywały się tam od 1841 r., zaś od 1874 r. zainaugurowano słynną Wielką Pardubicką. W Pardubicach także wzniósł się w powietrze pierwszy Czech, Jan Kašpar (1910), zaś w roku następnym przeleciał on trasę Pardubice — Praga. Z ostatnich osiągnięć liczącego dziś ok. 100 000 mieszkańców miasta można wspomnieć o otwarciu w 1994 r. uniwersytetu.

Jednolity charakter poszczególnych części atlasu jako elementów pewnej całości podkreślony jest przez zamieszczenie we wszystkich trzech tomikach wycinków z ogólnych map ziem czeskich, takich jak mapa Müllera z 1720 r., czy tzw. pierwsze mapy wojskowe (józefińskie) z lat 1764-1767. W przypadku Pardubic cenne jest dostarczenie materiału porównawczego z różnych okresów, jak plany katastralne z lat 1775, 1839, 1910 czy zdjęcia lotnicze miasta z 1937 i 1993 r. Całość uzupełniają współczesne plany miasta oraz zdjęcia zabytkowych obiektów. Opracowania Pardubic podjęli się Vladimír H r u b ý, Miloš N á v e s n í k, Eva Semotanová, Jan Smetana, František Š e b e k, Petr V o r e l, Josef Žemlička.

Położone w południowych Czechach Czeskie Budziejowice, które wypełniają treść trzeciej części atlasu (autorstwa następujących badaczy: Václav B ů ž e k, Jiří D v o ř á k, Miroslav N o v o t n ý, Václav R a m e š, Robert S a k, Eva Semotanová, Josef Žemlička) zawdzięczają swe powstanie Przemysłowi Otokarowi II. Nowy ośrodek władzy królewskiej miał zahamować ekspansję potężnego rodu Witkowców na południu. Poza tym miasto mogło stanowić oparcie dla projektów dynastycznych monarchy w Austrii. Wiele zawdzięczają Czeskie Budziejowice Karolowi IV Luksemburgowi, który nadał miastu w 1351 r. szereg przywilejów. W kodeksie prawnym *Maiestas Carolina* Czeskie Budziejowice zostały zaliczone do niezbywalnej części majątku królewskiego, który tworzył podstawy władzy dynastycznej w ziemiach Korony Czeskiej. W końcu XIV w. miasto osiąga 3000 mieszkańców, ale dopiero w wieku XVI staje się ważnym centrum gospodarczym i politycznym zyskując renesansową zabudowę. Ciężkie straty poniosły Czeskie Budziejowice w czasie wojny trzydziestoletniej, dopełnione pożarem w 1641 r., który pochłonął ponad 200 budowli. Odbudowane miasto w końcu XVIII w. (1784-1785) dekretem dworskim Józefa II i bullą Piusa VI zostało podniesione do rangi siedziby biskupstwa.

W okresie II wojny światowej Czeskie Budziejowice wykorzystywane przez Niemców jako ważny węzeł komunikacyjny zostały zbombardowane przez Amerykanów, a na miasto spadło — jak się szacuje — do 3 tys. bomb. Dzisiejsze Czeskie Budziejowice przekroczyły już liczbę 100 tys. mieszkańców i od 1991 r. kształcą młodzież w nowym Uniwersytecie Południowoczeskim.

Zamieszczone w atlasie materiały kartograficzne i ilustracyjne dotyczące Czeskich Budziejowic są bardzo interesujące: stare plany miasta i okolicy, zdjęcia starych budowli wykonane ok. 1900 r., malowane widoki miasta z XVIII i XIX w., zdjęcia lotnicze z 1946 i 1987 r.

Każda z omawianych tu części historycznego atlasu opatrzona jest wstępem ogólnym oraz bibliografią podstawowych prac dotyczących miast czeskich oraz osobno dziejów ośrodka przedstawianego w danym tomiku. Materiał graficzny uzupełnia komentarz tłumaczony na języki angielski i niemiecki.

W sumie seria zapowiada się jako wydawnictwo bardzo pożyteczne, pokazujące jak wielkie — i zbyt rzadko wykorzystywane — możliwości tkwią w metodzie badań kartografii historycznej.

Wojciech Iwańczak